

O'ZBEKISTON TIJORAT BANKLARI TOMONIDAN RISKLARNI BOSHQARISH MEXANIZMINING ME'YORIY-HUQUQIY ASOSLARI

Maxmudov Xudoyorxon Jamol o'g'li

“Renesans mikromoliya tashkiloti” AJ MHXS bo'yicha tashqi ekspert-konsultanti

Bugungi kunda global moliyaviy bozorlarning beqarorlashuvi, bank tizimida raqobatning kuchayishi hamda moliyaviy xavflarning murakkablashuvi tijorat banklarida risklarni samarali boshqarish masalasini dolzarb ahamiyat kasb etishiga olib kelmoqda¹⁹. Ayniqsa, iqtisodiy islohotlarni jadallashtirayotgan O'zbekiston Respublikasida bank-moliya tizimining barqarorligini ta'minlash, banklar faoliyatida yuzaga keladigan risklarni oldindan aniqlash va ularni minimallashtirish mexanizmlarini takomillashtirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi²⁰.

Tijorat banklari faoliyatida kredit, likvidlik, foiz stavkasi, valyuta va operatsion risklar muhim o'rin tutadi²¹. Ushbu risklarni samarali boshqarish esa mustahkam me'yoriy-huquqiy asoslarning mavjudligiga bevosita bog'liq. O'zbekiston Respublikasida bank risklarini boshqarish bo'yicha huquqiy mexanizmlar Markaziy bank tomonidan qabul qilinadigan normativ-huquqiy hujjatlar, qonunlar va xalqaro bank standartlari asosida shakllantirilmoqda.

So'nggi yillarda bank tizimini isloh qilishga qaratilgan qator qonun hujjatlari va me'yoriy hujjatlar qabul qilinib, Basel qo'mitalari talablariga mos risklarni boshqarish tizimini joriy etish masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa tijorat banklari faoliyatida risklarni boshqarish mexanizmlarining me'yoriy-huquqiy asoslarini chuqur o'rganish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Mazkur tezis O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari tomonidan risklarni boshqarish mexanizmining me'yoriy-huquqiy asoslarini tahlil qilish, amaldagi qonunchilikning mazmun-mohiyatini ochib berish hamda ularni takomillashtirish yo'nalishlarini aniqlashga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari tomonidan risklarni boshqarish mexanizmi asosan amaldagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar asosida tartibga solinadi. Xususan, “Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi Qonun hamda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan qabul qilingan prudensial me'yorlar bank faoliyatida risklarni aniqlash, baholash va nazorat qilishning huquqiy asoslarini belgilab beradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tijorat banklarida kredit riskini boshqarish masalasi eng ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Markaziy bank tomonidan belgilangan kredit portfelini diversifikatsiya qilish, muammoli kreditlar ulushini cheklash va kreditlash jarayonida risklarni baholash talablarining joriy etilishi banklar barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, likvidlik riskini boshqarish bo'yicha majburiy iqtisodiy normativlarning

¹⁹ Basel Committee on Banking Supervision hujjatlari

²⁰ “2020-2025 yillarda bank tizimini isloh qilish strategiyasi”

²¹ Bank ishi bo'yicha darsliklar (To'xtasinov, Abdullayev va b.)

belgilanishi banklarning to'lovga qobiliyatini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shuningdek, so'nggi yillarda operatsion va bozor risklarini boshqarishga doir me'yoriy talablar kuchaytirilib, banklarda ichki nazorat tizimi va risk-menejment bo'linmalarining faoliyati takomillashtirilmoqda. Basel III xalqaro standartlariga mos kapital yetarliligi va likvidlik ko'rsatkichlarining bosqichma-bosqich joriy etilishi bank tizimining barqarorligini oshirishga xizmat qilmoqda.

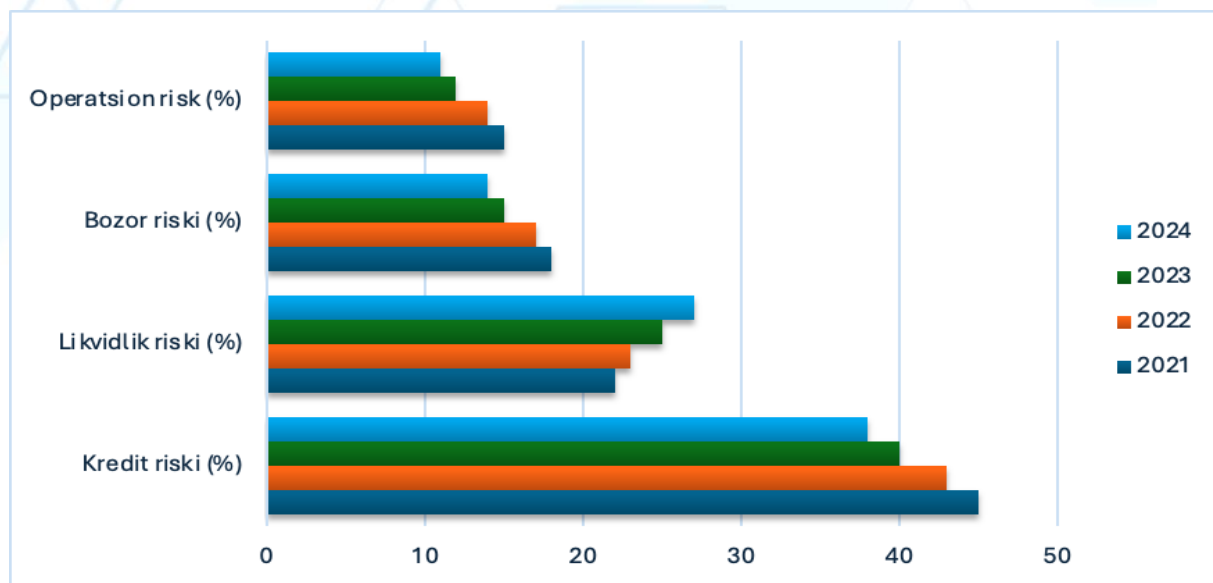
O'tkazilgan tahlillar natijasida aniqlanishicha, mavjud me'yoriy-huquqiy baza tijorat banklarida risklarni boshqarishning asosiy yo'nalishlarini qamrab olgan bo'lsa-da, ayrim banklarda risklarni baholashning zamonaviy usullaridan yetarli darajada foydalanilmayotgani kuzatiladi. Bu esa risklarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, xususan, stress-testlash, ichki reyting tizimlarini joriy etish va raqamli texnologiyalarni keng qo'llash zarurligini ko'rsatadi. Natijada, O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari tomonidan risklarni boshqarish mexanizmining me'yoriy-huquqiy asoslari bank tizimi barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynayotgani, biroq ularni amaliyotga to'liq va samarali tatbiq etish masalasi dolzarb bo'lib qolayotganini qayd etish mumkin.

jadval. Tijorat banklarida risklarni boshqarish bo'yicha me'yoriy-huquqiy asoslar²²

№	Risk turi	Me'yoriy-huquqiy hujjat	Tartibga solish mazmuni
1	Kredit riski	“Banklar va bank faoliyati to'g'risida”gi Qonun, Markaziy bank nizomlari	Kreditlash limitlari, muammoli kreditlar ulushi
2	Likvidlik riski	Markaziy bank prudensial normativlari	Joriy va tezkor likvidlik ko'rsatkichlari
3	Bozor riski	Markaziy bank ko'rsatmalari	Foiz va valyuta risklarini cheklash
4	Operatsion risk	Ichki nazorat to'g'risidagi nizomlar	Ichki audit va risk-menejment tizimi
5	Kapital yetarliligi	Basel III talablari	Minimal kapital me'yorlari

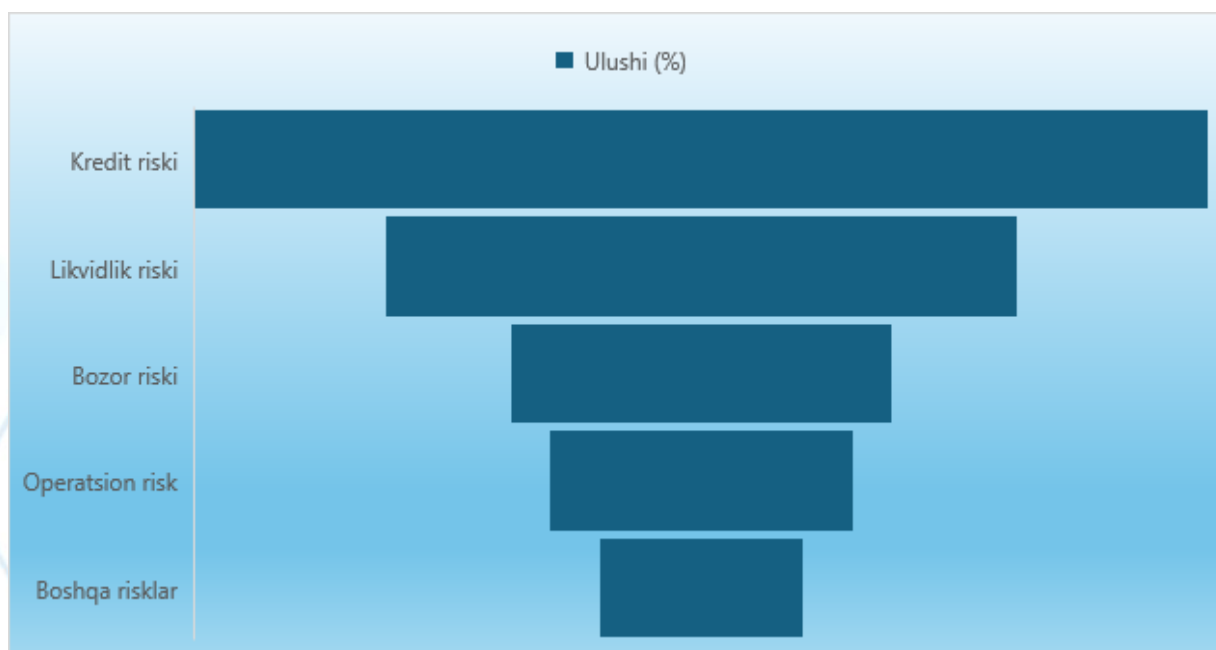
Jadvalda O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari faoliyatida uchraydigan asosiy risk turlari hamda ularni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar tizimli ravishda yoritilgan. Har bir risk turi bo'yicha amaldagi qonunchilik va Markaziy bank tomonidan belgilangan prudensial talablar banklar faoliyatida risklarni aniqlash, baholash va nazorat qilishga xizmat qiladi.

²² Jadvalda O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari faoliyatida uchraydigan asosiy risk turlari hamda ularni tartibga soluvchi me'yoriy-huquqiy hujjatlar tizimli ravishda yoritilgan. Har bir risk turi bo'yicha amaldagi qonunchilik va Markaziy bank tomonidan belgilangan prudensial talablar banklar faoliyatida risklarni aniqlash, baholash va nazorat qilishga xizmat qiladi.

rasm. Tijorat banklarida risk turlarining yillar bo'yicha dinamikasi (2021-2024)²³

Rasmda 2021-2024 yillar davomida tijorat banklari faoliyatida asosiy risk turlarining o'zgarish dinamikasi aks ettirilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, kredit riskining ulushi yil sayin kamayib borayotgani banklar tomonidan kredit portfelini diversifikatsiya qilish va risklarni baholash mexanizmlarining takomillashuvi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, likvidlik riskining nisbatan oshib borishi banklarning ehtiyotkorlik siyosatini kuchaytirganini ko'rsatadi. Bozor va operatsion risklar ulushining pasayishi esa ichki nazorat va risk-menejment tizimlarining samaradorligi oshganidan dalolat beradi.

rasm. Tijorat banklarida risk turlarining ulushi²⁴

²³ O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining statistik ma'lumotlari hamda muallif hisob-kitoblari asosida tuzilgan.

²⁴ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki ma'lumotlari va muallif hisob-kitoblari asosida tuzilgan.

Rasmda tijorat banklari faoliyatida uchraydigan asosiy risk turlarining umumiy risklar tarkibidagi ulushi foiz hisobida aks ettirilgan. Tahlil natijalariga ko'ra, kredit riski eng yuqori ulushga ega bo'lib, bu banklarning asosiy faoliyati kreditlash bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Likvidlik riski ikkinchi o'rinni egallab, banklarning to'lovga qobiliyatini ta'minlash masalasi muhim ahamiyat kasb etishini bildiradi. Bozor, operatsion va boshqa risklar ulushining nisbatan pastligi esa risklarni boshqarish mexanizmlarining samaradorligi oshib borayotganidan dalolat beradi.

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida O'zbekiston Respublikasida tijorat banklari tomonidan risklarni boshqarish mexanizmining me'yoriy-huquqiy asoslari izchil shakllantirilgani va bank tizimi barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutayotgani aniqlandi. Amaldagi qonunchilik hamda O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan joriy etilgan prudensial talablar banklarda kredit, likvidlik, bozor va operatsion risklarni nazorat qilish imkonini bermoqda.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, so'nggi yillarda kredit riskining ulushi pasayish tendensiyasiga ega bo'lib, bu banklarda risklarni baholash va kredit portfelini diversifikatsiya qilish mexanizmlarining takomillashganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, likvidlik riskining nisbatan ortib borishi banklarning ehtiyotkorlik siyosatini kuchaytirganini ko'rsatadi. Bozor va operatsion risklar ulushining kamayishi esa ichki nazorat va risk-menejment tizimlarining samaradorligi oshganini tasdiqlaydi.

Shu munosabat bilan, tijorat banklarida risklarni boshqarish mexanizmini yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiqdir:

Tijorat banklarida risklarni baholashning zamonaviy usullarini, jumladan stress-testlash va ichki reyting tizimlarini keng joriy etish zarur. Ushbu usullar bank faoliyatiga ta'sir etuvchi potentsial xavf-xatarlarni oldindan aniqlash, turli ssenariylar asosida moliyaviy yo'qotishlarni baholash hamda risklarni samarali boshqarish imkonini beradi.

Basel III xalqaro standartlari talablarini milliy bank amaliyotiga to'liq va bosqichma-bosqich tatbiq etishni jadallashtirish lozim. Mazkur standartlar kapital yetarliligi va likvidlik ko'rsatkichlarini mustahkamlash orqali bank tizimining barqarorligini oshirishga hamda moliyaviy inqirozlar ta'sirini kamaytirishga xizmat qiladi.

Tijorat banklarida risk-menejment bo'linmalari faoliyatini kuchaytirish, ularning mustaqilligini ta'minlash hamda ushbu sohada faoliyat yuritayotgan xodimlarning kasbiy malakasi va bilim salohiyatini oshirish maqsadga muvofiqdir. Bu risklarni aniqlash va boshqarish bo'yicha qabul qilinadigan qarorlar sifatini oshiradi.

Raqamli texnologiyalar asosida risklarni monitoring qilish va erta ogohlantirish tizimlarini joriy etish banklar faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Natijada risklarning salbiy oqibatlarini minimallashtirish va bank faoliyatining barqarorligini ta'minlashga erishiladi.

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarida risklarni boshqarishning me'yoriy-huquqiy asoslarini yanada takomillashtirish bank tizimi barqarorligini mustahkamlash hamda moliyaviy xavflarning salbiy ta'sirini kamaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. - T.: O‘zbekiston, amaldagi tahrir.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. - T.: O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik palatasi, amaldagi tahrir.
3. O‘zbekiston Respublikasi “O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki to‘g‘risida”gi Qonuni. - T., amaldagi tahrir.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-sonli Farmoni “2020-2025 yillarda O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining prudensial me‘yorlari va normativ-huquqiy hujjatlari. - T., amaldagi tahrir.
6. Basel Committee on Banking Supervision. Basel III: International regulatory framework for banks. - Basel, Switzerland.
7. Abdullayev A.A. Bank ishi va bank risklari. - T.: Iqtisodiyot, 2019.
8. To‘xtasinov N.X. Tijorat banklarida risklarni boshqarish. - T.: Moliya, 2020.
9. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy statistik ma’lumotlari. URL: <https://cbu.uz> (foydalanilgan sana: 2024-yil).
10. G‘ulomov S.S. Moliyaviy risklar va ularni boshqarish. - T.: Fan va texnologiya, 2018.